

M E N N O G M I N N I N G A R

1.

MINNING UM JÓN SIGURÐSSON, FORSETA.

Dá eru og í dag liðin 150 ár frá því, að ástmögur Íslands var í þennan heim borinn. Enginn má, enginn getur fagnað endurreisn lýðveldisins, án þess að minnst Jóns Sigurðssonar, svo náð sem saman er ofið ævistarf þessa ágæta manns og endurheimt íslensks þjóðfrelsis.

Sjónarhóll Jóns Sigurðssonar var svo hár, að hann sá yfir fjöll og firnindi, í allar áttir og langt fram í tímann. Honum skildist til fullnustu að frelsisviðurkenningin ein nægði ekki blendingum, svo sem þá var komið högum þjóðarinnar. Þess vegna barðist hann á tvennum vígstöðvum í senn. Út á við fyrir auknu þjóðfrelsi. Á heimavígstöðvum gegn fátækt, deyfð, fáfræði og vesaldómi. Hann skilði vel, að það, sem á reið, var að manna þjóðina og mennta á öllum sviðum, vekja metnað hennar og kenna henni að græða óræktaða jörð og berjast við óblíða náttúru, eftir nýjum leiðum. Í allt þetta réðst hann. Öllu þessu stjórnaði hann einbeittur og ákveðinn, stefnufastur en varúðarfullur og aldrei ofsafenginn. Og fyrir það var dagsverk hans enn risavaxnara, að þessi mikli persónuleiki laðaði að sér marga mikilhæfustu menn þjóðarinnar sem litu á hann sem ókrýndan konung og fylgdu honum oftast fast að málum.

Svo mikill er frægðarljómi stjórnámalamannsins Jóns Sigurðssonar, að afrek vísindáamannsins Jóns Sigurðssonar hafa gleymst mörgum. En samt er það staðreynd, að það var vísindamaðurinn, sem sauð sverðin, sem stjórnámaláforinginn barðist til sigurs með. Það var í heimildum sögunnar sem Jón Sigurðsson fann rökin fyrir ágæti þjóðar sinnar og sannanirnar fyrir því að Íslendingar hefðu aldrei játast undir yfirráð neinnar annarrar þjóðar, og ættu því landsréttindi sín óskert. Með þessi gögn í höndunum, barðist Jóns Sigurðsson, æfilangri baráttu, sem, áður en ævisól hans gekk til viðar, hafði skilað þjóðinni furðulang áleiðis og jafnframt varðað leiðina til frelsis það skýrt, að eftirkomendum hans þurfti ekki að verða villugjarnt.

Þjóðkunnur Íslendingur sem fæddur er 40 árum síðar en Jón Sigurðsson og kynntist honum á stúdentsárum sínum í Kaupmannahöfn, Lýsti honum oft fyrir mér af mikilli hrifningu. Var ekki greint á milli, hvað hæst gnæfði í huga hans, mannkostir og mannvit eða glæsímennska og tign hins mikla skörungs.

Vafalaust hafa allir miklir menn átt sér slíka aðdáendur meðal yngri kynslóðar. Hitt efa ég, að nokkur þjóðforingi, sem á 150 ára afmæli sínu fengi að rísa upp úr gróf sinni, myndi heyra jafn einróma dóm þjóðar sinnar um manngildi sitt og starf, - myndi heyra þjóð sína mæla einum rómi, að óvenjuleg völd hans og áhrif í lífandi lífi hafa farið sívaxandi, - myndi heyra af hvers manns vörum, að enda þótt viðfangsefni nútíðar og framtíðar séu og verði gerólík .eim, sem hann glímdi við, þá sé hann sjálfur hin mikla fyrirmynd um stórhug og ættjarðarást.

Til þess að öðlast þennan dóm, nægja tæplega hinar mestu náðargjafir, enda þótt þær á löngum starfsdegi væru allar helgaðar ættjörðinni. Ýmsar ytri aðstæður bættu starfsskilyrði Jóns Sigurðssonar. Hann var búsettur í Kaupmannahöfn. Íslensk öfund var því síður í seilingarhæð við hann, og frelsisöldunnar, sem flæddu yfir Evrópu, náðu honum óbrotnar og fyrr en þær bárust að Íslands ströndum. Allt skóp þetta skilyrði til þess, kraftar hans nytu sín sem bezt og afrek hans yrðu einstæð í sögu landsins.

Margt af þessu hafa án efa margir oft sagt, og þarf engan að undra, svo oft sem þjóðforingjans er getið. Vilji menn heyra sannan dóm þjóðarinnar um Jón Sigurðsson, er hans hvað gleggst að leita í því, að einróma ákváðu forráðamenn þjóðarinnar fyrst að stofna Háskóla Íslands, síðan að endurreisa íslenska lýðveldið á fæðingardegi hans. Meiri sóma getur engin þjóð sýnt syni sínum.

Fyrir fimmtíu árum var á þessum degi flutt minningar-
ræða af þessum svölum, þar sem ég stend nú, og á eftir henni sungð í fyrsta sinn hið fallega kvæði Hannesar Hafstein, sem hann kallaði Vorvísur á hundrað ára afmæli Jóns Sigurðssonar. Ég vil enda orð mín með því að hafa yfir síðasta erindið úr því kvæði:

Sjá: óskmögur Íslands var borinn
á Íslands vorgróðurstund,
hans vor er í blænum á vorin,
hans vilji og starf er í gróandi lund.
Hann kom, er þrautin þunga
stóð þjóðlífs fyrir vori,
hann varð þess vorið unga
með vöxt í hverju spori.
Hundrað ára vor hans vekur
vonir nú um Íslands byggð,
nepjusúld og sundrung hrekur, sofnar lýð í dáð og tryggð.

Megi minning Jóns Sigurðssonar öld af öld sameina hugi
þjóðarinnar í dáð og tryggð, hvænær sem mest á víður.

Megi minning hans ævinlega efla vorhug með Íslendingum -
þann hug sem er í sett við hækkandi sól og vaxandi gróður
og þá árstíð, þegar bjartast er og fegunast á landi
okkar.

Ísland lífi.

Kafli úr ræðu 17. júní 1961.
(Mbl. 20. júní 1961).

2.

FYRSTI ÍSLENZKI RÁÐHERRANN, HANNES HAFSTEIN.

Í dag er hálf öld umliðin frá því náð var einum hinum allra merkasta áfanga í frelsisbaráttu þjóðarinnar með flutningi ríkisstjórnarinnar inn í landið. Mun þessa merkisviðburðar og hinum farsælu áhrifum hins aukna þjóðfrelsis verða lýst hér í kvöld af öðrum. Mér er þtlað það eitt að minnast hins fyrsta íslenska ráðherra, Hannesar Hafstein. Mun ég leitast við að bregða upp af honum leiftur mynd. En saga Hannesar Hafstein, mannsins, skáldsins og þjóðforingjans er svo viðbærðarík og viðamikil, maður sjálfur svo sérstæður og stórbrotinn, að hana segir enginn á fáum mínútum svo vel sé.

Kunnur rithöfundur lýsti einum af forsætisráðherrum Breta með þessum orðum:

"Menn eru fúsir til að deyja með honum, en ekki fyrir hann".

Hér er með orðheppni dregin hin skýra markalína, sem skilur milli þess farsæla leiðtoga, sem með einföldum³ og ljósum rökum eða með athöfnum sínum sannar hug sinn og hæfni til þess að efla hagsmuni almennings og aflar sér með því traust og hylli, og hins fátíða foringja, sem auk þess vekur aðdáun liðsmanna sinna, heillar þá og kveikir eld í hjörtum þeirra.

Ég kynntist að sönnu ekkert Hannesi Hafstein þótt ég sæi hann oft og heyrði og talaði nokkrum sinnum við hann. En hann er mér þó nokkuð minnisstæður af persónulegri viðkynningu og sá maður sinnar kynslóðar og raunar margra annarra, er ég nú hvað helst kýsi mér að hafa haft nán kynni af og samstarf við. Auk þess fylgdist ég nokkuð með störfum hans a.m.k. er á ævi hans leið og varð síðar, að Hannesi Hafstein látnum, samstarfsmaður ýmsra þeirra, er mest höfðu með honum unnið og bezt þekktu hann. Loks veit ég með vissu hversu miklar mætur ýmsir stjórn- málaandstæðingar Hannesar Hafstein höfðu á honum. Af þessari beinu og óbeinu viðkynningu, tel ég, að af þeim sem ég hef séð eða heyrt hafi Hannes Hafstein öðrum fremur verið fæddur foringi.

Aftek Hannesar Hafstein, kvæði hans, ræður og önnur slík gögn, eru að vísu sterkir drættir úr stórri mynd. En þessar heimildir einar sýna þó ekki þá mynd af Hannesi Hafstein, sem komandi kynslóðir eiga kröfu á að varðveitt sé og skilað þeim í hendur. Þar mundi vanta sumt af því, sem einmitt einkenndi þann Hannes Hafstein, sem samherjarnir dáðu og elskuðu. En í því hafa sumir hinna þjóðmerkustu samherja hans að mestu háðið til skila. Hafa þeir skjalfest ítarlegar og skilmerkilegar lýsingar hins stórbrotna persónuleika Hannesar Hafstein, sem a.m.k. í aðalefnum eru beint og óbeint staðfestar af andstæðingum hans í stjórnámálum.

Hafa þannig varðveitt öll gögn í heildarsögu Hannesar Hafstein mikið rit, merkilegt og skemmtilegt, ef sá skilar þjóðinni því, sem til þess er hæfur. En æskilegt væri að það drægist ekki lengur úr þessu.

Mér vinnst ekki tími til að gefa mörgum samtíðarmönnum Hannesar Hafstein orðið. Þó get ég ekki stillt mig um að hafa yfir nokkur ummæli ú minningagreinum, sem þeir forsætisráðherrarnir Jón Magnússon og Jón Þorláksson skrifuðu um Hannes Hafstein skömmu eftir andlát hans.

Jón Magnússon segir:

"Þegar Hannes Hafstein kom að stjórnámálum, var kosinn á Alþingi um aldamótin, fundu menn það fljótt, að hér var foringinn fenginn. Hann varð og brátt viðurkenndur foringi heimastjórnarflokksins. En hann varð meira en það. Hann var foringi sinnar þjóðar. Hve almennt þetta hafi verið viðurkennt þá, eða jafnvel í hans fyrri ráðherratið, sem aðallega markar stjórnmalastarfsemi hans um það skal ég ekki segja. En nú er rykið hefur sett, og Hannes Hafstein stendur á lengdar og í hreinna og skærra ljósi, þá hygg ég það sammæli flestra manna, að hann hafi verið hinn sjálfsagði fæddi foringi".

Og enn segir Jón Magnússon um baráttu Hannesar Hafstein fyrir þjóðfrelsinu:

"Þeir menn, sem mest unnu með honum að sambandssamningnum veturinn 1907-1908, meðal þeirra mótstöðumenn í stjórnámálum, hlutu að dást að því hve einarölega, með hve miklum krafti og festu jafnframt lipurð hann flutti mál Íslands, hversu öflugt hann hélt fram fyllsta rétti landsins gegn Danmörku, enda varð afar mikið á unnið. Þetta var viðurkennt almennt, einnig af andstæðingum hans hér á landi er niðurstaða samninganna varð kunn, - í fyrstu, áður en flokkabaráttan um það hófst. Í baráttunni um það mál komu einna skýrast fram hæfileikar stjórnmalamannsins Hannesar Hafstein, kraftar hans, kapp og harðfylgi og aðrir foringjahæfileikar".

Jón Þorláksson segir:

"Mér fór eins og flestum öðrum flokksmönnum hans, að yfirburðir hans á nærfellt öllum sviðum vöktu hjá mér slíka aðáun, að ég var ávallt boðinn og búinn til að leggja fram alla kraftamína undir forystu hans".

Gerir Jón Þorláksson síðan einkar ljósa grein fyrir "á hve traustum grundvelli þetta fylgi" hans og annarra samherja Hannesar Hafstein var byggt, en ekki vinnst mér tími til að rekja það hér og væri þó bæði til fróðleika og ánægju.

Síðan segir Jón Þorláksson:

"Upp frá þessu (1904) og til 1913 er Hannes Hafstein foringinn, sem kemur í framkvæmd hugsjónum þeim, sem við hinir yngri Heimastjórnarmenn höfðum allir alið í brjósti, en ekki vonast eftir að rætast mundu um okkar daga. Til forystunnar hafði hann alla þá kosti, sem foringja mega prýða eftir íslenzkum hugsunarhætti".

Þetta eru ummæli þessara þjóðkunnna stjórnmalamanna um foringjann Hannes Hafstein, en báðir höfðu þeir nán kynni af honum.

Um skáldið Hannes Hafstein segir Einar skáld Kvaran, skömmu eftir að fyrsta kvæðabók hans kom út árið 1893:

"Langflest af kvæðunum í þessari bók eru ort áður en höfundurinn varð 25 ára.... Fullkonnara form en það, sem er á flestum þessum kvæðum, hefur naumast nokkurt íslenzkt skáld haft að þjóða. Og kvæði Hannesar Hafstein eru svo frumleg, að það mun þegar almennt viðurkennt, að með þeim hefjast nýtt tímabil í sögu ljóðskáldskaparins hjá þjóð vorri."

Drem áratugum síðar segir Einar H. Kvaran frá samveru þeirra Hannesar Hafstein og hans í Kaupmannahöfn á árunum 1881-85. - Segir þar um skáldið Hannes Hafstein:

"Ljóð þessa tvítuga manns hafa orðið "Klassisk" Snilld hans hafði lamandi áhrif á suma okkar. Hann orti svo vel, að þeir höfðu ekkilengur ánægju af að yrkja sjálfir.... enginn þurfti að segja okkur það, að hann mundi verða talinn með mestu skáldum Íslendinga. Við vorum ekki í neinum vafa um, að hann var orðinn það."

Ög enn nær tveim áratugum eftir þetta, árið 1951 kveður annað þjóðskáld, Tómas Guðmundsson, upp svipaðan dóm er hann ræðir um Hannes Hafstein tvítugan og segir:

"Það hefur enginn Íslendingur ort jafn góð kvæði á þeim aldri."

Skal ég ekki leiða fleiri vitni til staðfestingar yfirburður Hannesar Hafstein, og er þó af miklu að taka.

Hinn 1. febrúar 1904 varð þessi mikilhæfi maður æðsti valdamaður þjóðarinnar, ráðherra, hinn fyrsti Íslendingur, sem það tignarheiti bar, hinn fyrsti ráðherra, sem ábyrgð bar gagnvart Alþingi Íslendinga.

Við embættið voru miklar vonir tengdar og maðurinn, sem í það settist varpaði miklum ljóma á það.

Hann var aðeins rúmlega fertugur en hafði þó í meir en tvo áratugi verið þjóðfrægt skáld og hin síðustu árin einnig landskunnur stjórnmaður. Að sönnu hafði hann á sýslumannsárnum sínum rétt færri perlor að þjóð sinni en meðan gyðjan var gjafmildust. En nú hafði hann á ný kveðið sig inn í hvers manns hjarta og á hvers manns varir, er hann gaf hinni nýju öld í vöggugjöf eitt hið stórbrotnasta kvæði,

innblásið skáldlegri andagift og spádómsgáfu, þar sem hann sagði frá hinum miklu framtíðardraumum sínum. Hefur þar flest eftir gengið svo sem kunnugt er.

Það var ekki að furða þótt ljómi léki um og stafaði af svo stórbrotnum, mikilhæfum og glæsilegum manni er hann í blóma lífsins var hafinn tilæstu valda á Íslandi með konu við hlið sér, sem jafnvel að glæsileik var honum samboðin. Hitt mun heldur engan undra, sem Íslendingseðlil þekkir, þótt nokkur styr stæði um hann.

Enn er of skammt um liðið frá því Hannes Hafstein stóð á hátindá frægðar sinnar til þess að men geti örugglega dæmt hann í ljósi sögunnar. Eldheitt fylgim hörð andstaða, aðdáun eða öfund eru ótryggir dómur. En einstaka staðreyndir gnæfa þó svo hátt og standa svo traustum fótum, að hvorki verða þær duldar, né þeim haggð. Sýnt er, að Hannes Hafstein leggur megin áherzlu á að mennt sé máttur, að efnahagslegt sjálfstæði sé grundvöllur alls sjálfstæðis og að engin þjóð verði öflug nema með því að efla einstaklingana.

Um hið síðastnefnda segir Hannes Hafstein m.a.:

"Því hefur verið slegið föstu gegnum blóð og baráttum að allir menn eru menn. Það er tímans krafa að hver maður geti orðið sem frjálsastur, mestur og beztur, með því að nota sinn eigin kraft, því að sú frægð að tilhefura forn-kunnri þjóð er létt fyrir svangan maga. Menn vita nú að mennirnir lifa ekki og eru ekki til þess að vera þjóð, heldur þjóðin til vegna þess, að svo og svo margir menn, sem tala sömu tungu, lifa og vinna. Hún er sterk þjóð og merk þjóð aðeins að því skapi, sem einstaklingarnir í henni geta náð að verða sem frjálsastir, mestir og bestir í andlegu, líkamlegu og siðferðilegu tilliti".

Það sem á veltur er þannig að dómi Hannesar Hafstein að mennta þjóðina og að hún efnist. Leiðin, sem fara á er að efla hvern einstakling svo að allir verði þeir, "sem frjálsastir, mestir og bestir í andlegu, líkamlegu og siðferðilegu tilliti". Launin eiga svo að lokum að verða þjóðfrelsið, þar eð eigi sé auðið til lengðar að neita sannmenntaðri og efnahagslega sjálfstæðri þjóð um fullt stjórnarfarslegt frelsi.

Hannes Hafstein lifði eftir trú sinni og honum varð að trú sinni. Með valdatöku hans hefjast hér á landi framfarir, sem þegar á allt er litið, verða að teljast stórstígari og fjölþættari, a.m.k. í veraldlegum eignum, en nokkur dæmi eru um í sögu þjóðarinnar, ef til vill að síðasta áratugnum einum undanskildum. Nefni ég þar aðeins sem dæmi að á þeim árum voru menntamálin færð til öndvegis, sæsiminn lagður til Íslands en talsími víða um landið, togaraöldin hófst og verzlunin var flutt inn í landið. Gætir þar að sjálfsögðu áhrifa hins aukna þjóðfrelsis og erlends fjármagns, sem veitt var til íslensks atvinnulífs um þessar mundir. En ekki er ólíklega til getið, að hinn ungi foringi hafi átta þátt í því hversu fljótt og örugglega athafnaþráin brauzt út og hversu risavaxnar urðu framfarir hinnar nýju landnámsaldar, sem hófst með Hannesar tímabilinu svonefnda.

Það eru höfuðeinkenni hins sanna foringja að leysa bundin öfl úr læðingi og vekja aðra til mikilla dáða. Hannes Hafstein hafði þegið í vöggugjöf flest, sem til þessa þurfti. Hann hafði slegið hörpu sína í áheyrn þjóðarinnar frá því hann var innan við tvítugt og hrifið hugi manna og hjörtu. Hann var vitur maður og einbeittur og kjarkmikill, stórhuga, bjartsýnn og framsýnn, frábær starfsmaður, mikilvirkur og vandvirkur, tilkomumikill og áhrifaríkur ræðumaður glöggur fjármálamaður, höfðingi í lund, alvörumaður en þó gamansamur, látlaus og ljúfur í viðmóti, geðstór, en stilltur vel, mikill

að vallarsýn og rammur að afli, ímynd karlmannlegrar fegurðar og glæsímennsku, og framgangan öll svo tigin að af bar. Strax í æsku fann hann aflið funa í æðum sér. Hann vissi sig borinn til mikilla afreka og þráði að fá staðfest ást sína til ættjarðarinnar með dádrikummathöfnum.

Alla æfina hafði Hannes Hafstein séð stórar draumsýnir. En hér hafði ~~neki~~ekkert gerzt í verklegum efnunum í meir en 10 aldir. Nu stóð þessi glæsilegi foringi í lyftingu, lét gammin geysa og hvatti þjóðina til dáða: "Árdegið kallar áfram stefna sporin, enn er ei vorri framtíð stakkur skorinn", kvað hann.

Slíkur foringi hlaut að verða mikill aflvaki. Hann varð það líka. Með valdatöku Hannesar Hafstein var sem sterkviðri færi um þjóðarsálina og feykta burtu deyfð og dáðleysi. Sáúst um það verksummerkin á öllum sviðum þjóðlífsins.

Samfara þessu vann Hannes Hafstein mikil afrek í frelsisbaráttunni út á við. Það er áreiðanlega rétt að með yfirburðum sínum, glæsímennsku og sanningshæfni átti Hannes Hafstein ríkari þátt en nokkur annar samtíðarmaður hans í því að vekja skilning Dana á því að svo mikilhæfri menningarþjóð sem Íslendingum hefði ekkert hlutskipti annað en fullt sjálfstæði og þjóðfrelsi.

Þetta er mynd Hannesar Hafstein eins og hún blasir við mínum hugskotssjónum. Það varpar skírara ljósi á hann, að menn geri sér grein fyrir, að á hans dögum sóttu hinir beztu menn Íslands fram til þjóðfrelsis í tveim fylkingum og eftir mismunandi leiðum, a.m.k. fræðilega séð. Töldu sumir sigurvanlegast að leggja megin áherzlu á verklegar framfarir og aukna menntun og menningu þjóðarinnar. Myndi þá þjóðfrelsið sigla í kjölfarið. Aðrir töldu mestu varða að tryggja réttarstöðu landsins. Miðað við það væri allt annað fánýtt.

Mér virðist sem Hannes Hafstein hafi að leikslokum orðið í fararbroddi beggja þessara fylkinga og náð lengra en nokkur samtíðarmannanna.

Um þetta munu menn þó ef til vill deila. Hitt munu allir mæla, að Hannes Hafstein var hugsgjónamaður og skáld, sem sá og sagði fyrir um það, sem koma skyldi. Örlögin og yfirburðirnið fengu honum völd í hendur. Þá gerðist hann gerhugull, raunsær og áhafnamikill þjóðforingi, sem hrinti draumsýnunum í framkvæmd.

Ég skal ekkert um það staðhæfa hvar á öndvegisbekknum sagan skipar honum sess. En ég trúi því að sess hans verði hár. Ég þykist þess fullviss, að hann verði jafnan talinn meðal mikilhæfustu og beztu sona Fjallkonunnar að fornu og nýju.

Að lokum ætla ég að hafa yfir stuttan kafla úr ræðu eftir Hannes Hafstein, og tvær vísur úr einu kvæða hans. Ég ætla með þessum hætti að bregða upp leifturmynd af Hannesi Hafstein, miklu skýrari mynd en mér myndi takast að móta þótt í löngu máli væri.

Ræðuna flutti Hannes Hafstein þegar síminn var opnaður 1906. Þar segir:

"Ég hygg, að fári geti sem stendur gert sér fyllilega ljóst, hve afarmikla breytingu í ýmsum greinum þessi tæki munu hafa í för með sér. Ég vil aðeins taka það fram, að þegar vér segjum að það sé mikil framför að hafa fengið þessi hnoss nútímamenningarinnar, sem vér höfum svo lengi farið á mis við, þá er það að vísu svo, að það er framför fyrir landið, sem bústað fyrir menn, því það gerir það vistlegra og víðráðanlegra, ef svo mætti að orði kveða. En fyrir þjóðina út af fyrir sig

er það út af fyrir sig ekki nóg til framfara, heldur aðeins vegur til framfara, ef vel er á haldið. Til þess að það verði þjóðinni til sannra framfara, þarf að nota sér það með skynsemi, áhuga og einlægum framfaravilja. Flug orðanna á vængjum rafmagnsstraumsins kippir svo að segja burt öllum fjarlægðum og vegalengdum milli þeirra, er saman ná að tala gegn um símann eða skytum skiftast, og gerir mönnum þannig svo afar mikið hægara fyriri og fljótlegra að koma fram erindum sínum, en veí höfum átt að venjast, og við það verður mýmargt létt, sem áður hefur verið ómögulegt, eða allt og erfitt. En ef menn hafa þennan létti aðeins til þess að "auka sér leti", sem kallað er, þá er lítið unnið. Ætlunarverk hraðskeytasambandanna í framþróun menningarinnar er að vekja nýtt starf, opna nýja vegi, flýta fyrir að koma meiru og meiru í verk. Ritsímar og talsímar eru ekki komnir til þess að stofna frið óájörð, heldur ófrið, ekki næði, heldur ónæði, eeki hóglífi og kyrrð, heldur erfiði og starfsemi, tíðari æðaslög, næmari taugar og djarfari hug. Þannig hefur reynzt annarsstaðarog þannig mun missulega einnig reynast hér. Ég hef þá vissu von, að fólk þessa lands muni ekki síður en aðrar þjóðir hagnýta sér þann veg til aukinna framfara og meiri menningar sem símasamböndin geyma, og þegar ég sé þessa þæði, sem liggja um endilangt Ísland, sveit úr sveit, þá hlægir mig einkum það, að hugsa til allra þeirra ónótuðu krafta, sem hringjast upp til starfs og stríðs viðklukknaðhljóð rafstraumanna, starfs og stríðs fyrir vaxandi menning, efling og uppgræðslu þessa lands, bæði í andlegum og líkamlegum skilningi. 2

Kvæðið heitir Ástarjátning til Íslands. Það er framt^{að} því ótrúlegt, að Íslendingur skuli hafa kvæði þetta kvæði innan við tvítugs aldur. En það gerði Hannes Hafstein. Kvæðið leiftrar af ást til ættjarðarinnar, ljómar af stæltum vilja og þreki æskumannsins, sem æfinlega langaði til að sjá "hvort sjóðandi straumiðufall eða brjóstþrekinn klár hefð~~ur~~ betur". Það lýsir karlmenninu, boðar komu

þjóðskáldsins og lætur skína í foringajann.

Fyrst tjáir Hannes Hafstein ættjörðinni ást sína með eldheifum orðum. Síðan segir hann:

Ég óska þessunæstum að óvinaher
þú ættir í hættu að verjast,
svo ég gæti sýnt þér og sannað þér
hvorð sveinninn þinn þyrði ekki að berjast.
Að fá þig hrósandi sigri að sjá
er sætasta vonin, er hjarta mitt á.

Ef verð ég að manni, og veit það sá
sem vald hefur tíða og þjóða,
að eitthvað ég megni, sem lið má þér ljá,
þótt lítið ég hafi að bjóða.
Þá legg ég, að föngum, mitt líf við þitt mál,
hvern ljóðstaf, hvern blóðdroða, hjarta og sáa.

Dannig talaði Hannes Hafstein. Dannig kvað Hannes Hafstein.
Með athöfnum staðfesti hann ræður sínar og ljóð. Slíkur
maður hefði náð hátindi síns heimalands hvar sem í veröld
vagga hans hefði staðið.

Útvarpserindi á 50 ára afmæli Heimastjórnar, 4. feb. 1954.
(Lesbók Mbl. 7. febrúar 1954).

3.

HÚN VAR BJARGIÐ - MARGRÉT DORBJÖRG JENSEN.

Það er hvíld og unaðsrík gleði að hugsa um móður sína. En það er erfitt að tala um hana, a.m.k. við ókunnuga. Ég ræðst þó í að teikna þessa fáu og fátæklegu drætti, úr því að ég var um það beðinn, og af því að mig langar til að halda minningu móður minnar á lofti.

Hún var af fátæku bændafólki komin og aldrei sett til neinna mennta, í þess orðs venjulega skilningi. Faðir hennar, stórbrotið karlmenni, dó ungur frá stórum barnahóp, öllum í ómegð, þegar hún var á þriðja ári. Átti hann þá snoturt bú. En ekkja hans varð skömmu síðar fyrir hverju óhappinu af öðru, og átti brátt lítið annað en fróma og fallega sál, og barnahópinn. Ekkjan brauzt þó áfram og "komst á sveit með Guðs og góðra manna hjálp", eins og hún svo oft, með auðmjúkum og ginnilegum fögnuði, komst að orði, og naut langrar og hamingjuríkrar elli hjá þessari dóttur sinni.

Barnugg kynntist hún ungum pilti. Þau felldu saman ástarhug. Það var, að því er ég best veit, fyrsta og síðasta ást beggja. Þau giftust á unga aldri. Þuggu í ástriku hjónabandi í 59 ár. Eignuðuat 12 börn. Misstu eitt á fyrsta ári og annað fulltíða. Dóu bæði í hárrí elli.

Heimili þeirra var alltaf mannmargt. Þar var og oft gestkvæmt, einkum meðan maður hennar veitti forstöðu eða rak umfangsmikla sveitaverzlun í fjölmönnum héruðum og saunar einnig eftir að börnin fóru að stálpast.

Hún stjórnaði heimilinu með ró, myndugleik og prýði, en var jafnframt hægri hönd manns síns í óvenju fjölbreyttu, umfangsmiklu og skapandi starfi hans.

Þetta er það sem flestir, sem einhverjar spurnir hafa af móður minni, vita um hana. Það er þó aðeins rammi um mynd þessarar mikilhæfu og elskulegu konu.

Ég get ekki lýst móður minni svo skammlaust sé. Kannske hefði orðgnótt, ást og skáldleg æð manns hennar enzt til þess. En best hygg ég, að mynd hennar hefði notið sín, ef höndin sem skrifaði Njálu, hefði stýrt pennanum.

Ef móðir mín hefði dáið meðan ég var innan við fermingu, held ég, að ég myndi aðeins eiga af henni daufa mynd af einhverju góðu, sem alltaf hjálpaði okkur öllum, þegar eitthvað bar útaf. ÉG held hún hafi verið fremur spör á blífuatlot, eða kannske voru hlutirnir, sem skipta þurfti í, bara of margir og annirnir og miklar. Víst er þó um það, að sá, sem einhvers þurfti, hann fékk alltaf nóg. Og aldrei mælti hún styggðaryrði til neins okkar, hvað þá meir, og var þó tilefnið víst oft ærið. Ekkert lyf var til jafns við lófann á mömmu. Þegar hún var nærri var líka enginn hræddur, heldur ekki þeir, sem kjarkminnstir voru. Hún var bjargið. Guð var góður og mikill, úr því hann var enn betri og traustari en mamma.

Síðar eftir að ég kynntsit móður minni betur, sá hversu hún var manni sínum allt í öllu og skjól barna sinna, tengdabarna og barnabarna, og skildi, hvers vegna allir dáðu hana og elskuðu, veit ég, að hefði hún fallið frá meðan ég var í æsku, myndu viðbrigðin hafa orðið sterkari í endurminningunni en sjálf viðkynningin. Ég held, að þá hefðum við systkynin orðið munaðarlaus. Faðir okkar hefði aldrei rétt við eftir það áfall og aldrei fengið notið hugmyndaauðs síns og athafnaþrár. Það hefði orðið kalt og dimmt á því heimili, líkt sem vetrarharkan á sveitabæ, þar sem orkuvélin molmar.

Mynd móður minnar smáskýrðist fyrir mér, eftir því sem mér óx þroski, og sumt skildi ég best af því, sem faðir minn trúði mér fyrir, eftir að hann varorðinn einmana og átti þá helzta huggun að tala um hana. Hún var fátíður persónuleiki, Mikilúðleg, tíguleg og falleg kona, skapmikil og tilfinningarík, en fámál og still, og svo dul, að enginn mun hafa þekkt hana til fulls. Þykkjubung, ef henni þótti ódrengilega að farið, en jafnlynd, góðlynd, rsöm og sterk, svo öllum leið vel í návist hennar, Óhnýsin í annarra mál og fáskiptin af annarra hag, nema til þess að rétta bágstöddum hjálparhönd. Aldrei vissi ég hana segja ósatt orð eða vera óvirðulega. Hún var sæl kona og farsæl. Innileg og einlæg í gleðinni og mikil í þrengingum og stórri sorg.

Dannig var þessi kona, sem af öllum, sem ég hef kynnt, gat flestu ráðið með fæstum orðum hjá öllum, sem henni kynntust, og það án þess að nokkur eiginlega veitti því eftirtekt. Aldrei man ég til að hún færði fram mörg rök eða gagnrök. Hún sagði kannske "á" eða "er það". Þá trúði hún ekki á málstaðinn, og þá var oftast hollast að skyggjast betur ogan í kjölinn. En ef hún brosti eða kinkaði kolli, var sjálfsagt að herða róðurinn, og þá var brostið nýr og sterkur aflgjafi.

Enginn laut þó þessu mjúka waldi né naut þess jafnt og maður hennar. Lundríki hans og hamslaus viljakraftur rak sig þó kannske stundum á þetta bjarg, en meiddi sig áreiðanlega sjaldan. Enginn þekkti betur, né mat meir, þessa rólegu og öruggu dómgreind en einmitt hann. Og vart geta börn þeirra, né aðrir, er til þekktu, hugsað sér nokkurn málka betri en hún var honum í einu og öllu, enda elskaði hann hana og dáði, leyndi því aldrei og átti enga gleði dýpri og einlægari en þá, að sjá aðra gera hið sama. Gáfumaður, sem kynntist þeim báðum, öllum vanda- lausum betur, á elliárum þeirra, og dvaldi oftmeð þeim langvistum, sagði, að sér fyndust þau alltaf sem væru þau

í tilhugalfínu "þegar hvorugt má af öðru sjá, og hver stund samverunnar ber í sér sinn fögnuð". Og aldrei var gleði manns hennar sannari né aðdáun hand bjartari en einmitt í ellámi, þegar unga fallega stúlkan hans, sem nú var orðin gömul, margreynd, sannmenntuð og gagnmerk kona, sat sem ókrýnd drottning í ríki sínu og stjórnaði öllu og öllum hávaðalaust og nær orðlaust, aðeins vegna þess, hvernig hún var.

Og nú stæyma minningarnar inn á mig, því eins og öll börn góðra mæðra, sem notið hafa langra samvista, á ég að sjálfsögðu unaðsríkar endurminningar um óteljandi smáathurði. Ein og ein segja þær ókunnugum lítið, þótt allar til samans sýni þær ókunnugum myndina af góðu móðurinni. Þær fylla bók eða bækur. En þetta á aðeins að vera stutt grein, helzt sem stytzt. En það skiptir engu. Minningarnar um móður mína lifa jafnt í hugum og hjörtum okkar, sem hana þekktum og áttum, þótt þær öðlist ekki lenga líf með því að skrást á bókfellið. Og svo veit ég heldur ekki, hvort hún vill leyfa mér að segja mikið. Hún vildi aldrei láta tala um sig.

Örfáum skyndimyndum úr lífi þessarar konu ætla ég þó að breggast upp í þeirri von, að þær skýri og staðfesti orð mín um hana.

Ein fyrsta endurminning mín um móður mína er frá því að faðir manns varð gjaldþroti. Ég þóttist þá skilja, að eitthvað illt vofði yfir okkur. En ég þóttist samt ekkert þurfa að óttast. Það markaði ég á svip og látæði móður minnar. Ég man þetta betur og minnst á það vegna þess, hversu svipuð atvik endurtóku sig á lífsleiðinni.

Mamma var stundum fátæk, stundum rík, af veraldlegum fjármunum. En hún var alltaf eins.

Í Borgarnesi vorum við vel stæð, eftir því sem þá tíðkaðist. Á Akranesi tapaði faðir minn öllu sínu og varð gjaldbrota. Mamma hafði þá 7 börn á örmunum. Samt tók hún fjóra skólupilta á heimilið og seldi þeim fæði og húsnæði. Við þurftum víst peninganna með. Pabbi hafið einhverja umsjón með höndum, en reri jafnframt, öðru hvoru, til fiskjar. Það drýgði björgina.

Nokkrum árum síðar eignaðist hún fallegustu íbúðina í höfuðstaðnum, Ólafrikirkjuveg 11. Henni þótti vænt um þau salakynni, einkum eftir að barnabörnunum fjölgaði. Þar eignaðist hún smátt og smátt stóran hóp af nýjum vinum. Hún gætti þeirra eins og barnanna sinna. Og amman varð elskuð eins og mannan. Nú gat hún veitt öllum hópnum. Það ver hennar yndi. Hún hafði víst mikla hjálp þessi árin. Samt gerði hún alltaf mest sjálf, þótt hún létist aldrei gera neitt. Hún kunni víst að vinna og stjórna í senn.

Síðar valt á ýmsu fyrir henni. Margt breyttist. Eiginlega allt, nema hún. Hún var alltaf eins. Óx aðeins.

Þegar móðir mín var um hálf fimmtugt, gaus upp taugaveikifaraldur á heimili hennar. Tók sótt þessa allt heimilisfólkið, annað en móðir mín, tvö yngstu börnin og amma mín. Stúlkurnar og aðkomufólk var flutt á Landakotsspítalann, og lezt ein stúlkan þar. Ekki vildi móðir mín heyra nefnt að maður hennar eða börn yrðu flutt af heimilinu. Stundaði hún allan hópinn svo að segja dag og nótt, í margar vikur, ásamt blindri móður sinni, en sá jafnframt um tvo yngstu drengina, þá 3ja og 5 ára. Naut hún engrar aðstoðar annarrar en þeirrar að hjúkrunarkona kom kvölds og morgna. Voru þó sjúklingarnir oft allþungt haldnir, og stundum með óráði, margir samtímis. Gekk móðir mín milli sjúklinganna og hlúði að þeim, róleg og ærulaus, á hverju se, gekk. Er trúlegt, að mikið hafi þá reynt á andlegt sem líkamlegt þrek hennar. En aldrei lét hún á því þera, þá fremur en endramer.

Í fyrri heimstyrjöld voru maður hennar og elsti sonur á leið heim frá Englandi, er þýzkur kaubátur sökkti skipi því, er þeir voru á, með tundurskeyti. Þrír menn fórust, en að öðruleyti komust skipshöfn og farþegar, þar á meðal feðgarnir, heilu og höldnu til Skotlands, eftir 54 stunda siglingu í björgunarbátnum. Fregnin af þessum atburðum barst skömmu eftir að skipið var væntanlegt til Reykjavíkur, og hafði þá enginn ^{haft} áhyggjur af afdrifum þess, a.m.k. ekki umfram það, sem títt var um þær mundir.

Nokkru síðar bárust móður minni boð frá þeim feögum um, að þeir væru væntanlegir heim á tilteknum degi og nú með herskipi. Svo fór þó, að sá dagur leið og nokkrir aðrir, án þess að þeir kæmu. Við eldri börnin vorum orðin mjög áhyggjufull, og ekki að ástæðulausu. Má nærri geta að líkt var um móður okkar. Aldrei varð þess þó vart. En ævilangt man ég gleðiglampann, þegar vinur okkar hringdi frá Grindavík og sagði stórt skip fyrir landi, en bát vera á leið til lands. Vissum við þá, að feðgarnir myndu komnir heilir í höfn. En aldrei vissi ég af hennar eigin orðum, hvorki þá né síðar, hvort hún óttaðist meira eða minna um mann sinn og son.

Þegar faðir minn var hátt á sextugs aldri, lá hann nær ár- langtog mátti þá eigi á milli sjá, hvort sigra myndi, líf eða dauði. Allan þann tíma stundaðimóðir mín hann, en stjórnaði jafnframt heimili sínu, eins og ekkert hefði í skorisr. Og ekki gátum við börnin fundið annað en að hún héldi gleði sinni og treysti því jafnan, að faðir okkar fengi fulla heilsu, sem og varð.

Þegar móðir mín var um sjötugt, var fjárhagur félags þess, er synir hennar áttu og stjórnuðu, orðinn svo þröngur, að lánardrottnarnir kröfðust þess, að skuldir félagsins yrðu m.a. tryggðar með jarðeignum og öðrum fjármunum foreldra okkar. Einn okkar bræðra fór þá upp að Lágafelli, en þar bjuggu gömluhjónin á elliárunum, til þess að ræða málið við þá. Þetta var í skammdeginu og færð í versta lagi.

Þegar upp eftir kom, var málið skýrt fyrir foreldrum mínu, Faðir minn var, ~~sem~~ oftast, skjótur til svars. En gamla konan var að þessu sinni ekkert seinni til. Hún sagði bara: "Því ert þú að brjótast upp eftir í þessu veðri? Eins og þetta sé ekki sjálfsagt". Þá var það mál útrætt. Gömlu hjónin höfðu veðsett allar eignir sínar til tryggingar vantryggðum skuldum sona sinna.

Ekki vissum við börnin, að móðir okkar ynni einu öðru fremur, nema ef vera skyldi yngsta syni sínu. Hann var og yngsta barnið. Hann féll frá um þrítugt, frá konu og þrem kornungum börnum. Ég held henni hafi verið það þyngar áfall en flest annað, er hana gat hent. Ég veit ekki hvað af sorg hennar faðir minn sá, eða hin unga ekkja. Aðrir kunna af því fátt að segja.

Mér fannst oft sem móður minni væri unun að því að hafa sem flesta afkomendur sína hjá sér. Eftir að hún flutti að Lágafelli, átti hún þess minni kost en meðan hún bjó á Frikkirkjuveg 11. Ein síðasta myndin, er ég geymi af þessari gleði hennar, var á áttæðisásmæli manns hennar. Voru þá gömlu hjónin umkringd ást barna, barnabaraa og barnabarnabarna, auk annarra venzlamanna. Þá held ég að ekkert hafi skyggt á gleði hennar annað en fjarvist þeirra mörgu, er erlendis ~~du~~ldu og gátu því ekki setið hófið. Blíð og fögur gleði gömlukonunnar verður víst flestum, er með henni ^{voru} það kvöld, ógleymanleg, engu síður en styrkleiki hennar gagnvart hversgagslegum viðburðum.

Það amaði aldrei neitt að móður minni. Henni leið alltaf vel, - eða svo sagði hún. - Hún var víst heilsugóð, en væntanlega leið henni líkt og öðrum. Stundum vel. Stundum illa. En hún kvartaði aldrei, og játaði heldur ekki, þótt á hana væri gengið, ef einhver ætlaði að eitthvað væri að.

Þetta er fagur kostur. En hann kostaði hana lífið að lokum og raunar mann hennar líka. Hún tók sjúkleika, sem að öllum líkindum hefði verið vel viðráðanlegur, ef leitað hefði verið lækninga í tæka tíð. Hún sagði engum frá óþægindum sínum fyrr en um seinan. Sjálf sá hún þá, hvert stefndi. Hvorki sú vitneskja, né langar líkamlegar þjáningar virtust fá á hana. Hún dó án þess að mæla æðruorð. Er ég þó sannfærður um, að hugsunin um raunir hans, sem eftir varð, hafa kvalið hana. - Þær stóðu í tvö ár. Þá fékk hann lausn, að wísu í hárrí elli, en þó fyrir aldur fram. Hann dó af sorg.

Valtýr Stefánsson, ritstjóri, lýkur gullfallegum minninguorðum um móður mína þannig:

"Þegar ég fyrir nokkrum árum, innti Thor Jensen eftir því, hvort hann hefði haft konu sína í ráðum með sér í störfum hans og meiriháttar fyrirætlunum um dagana, gat hann ekki varizt brosi yfir ókunnugleik mínum.

"Allt okkar líf", sagði hann, "hefur verið eitt samtal". Betur varð ekki komið orðum að hinu rétta svari.

Það verður hverjum manni minnisstætt, sem hefur fengið tækifæri til að kynnst svo fögru ævikvöldi, sem hjónanna á Lágafelli. Er þau litu yfir farinn veg, yfir skýn og skugga ævinnar, blasti við þeim, að við hvert fótínál höfðu þau leitað að óskum hvors annars, til þess að graiða götuna, létta áhyggjurnar, leiða hugann í í sólarlönd bjartra vona og endurminninga. Kynni af slíku æviskeiði styrki þá trú, að líf manna geti orðið óslitin sólsskinsstund.

Á fögru sumarkvöldi horfðum við eitt sinn sem oftar, hinn áttæði öldungur og ég, frá Lagafellshæðinni yfir víðar ræktarlendur, fjöll og hálsa og sólblikandi voga, dáðumst að því, hvílíkan yndisleik íslenzlur fjalla- og fjarða-faðmur getur opinberað mannlegu auga í kvöldsólinni. Fá-tækleg orð mín geta litlu lýst af því. Og ekki heldur

hjartans fögnuður húsbóndans, er kona hans birtist honum og brosti til hans í kvölsdikinum. Því hún var það fegursta, sem hann hafði kynnt í lífinu, í sjón og reynd".

Hér segja óvenju fá örð óvenjumikið úr langri sögu þessara gömlu hjóna. Þau kynntust ung og unnust hugástum upp frá því. Unnu hvort að sínu og unnu saman. Áttu langan dag og skiluðu miklu dagsverki.

Hún treysti manninum sínum.

Hann átti aldri neitt ~~jafnýrmett~~ í því trausti.

(Úr bókinni Móðir mín, útg. Bókfellsútgáfan Reykjavík 1949).